

УДК 911.3

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТА СТІЙКИЙ РОЗВИТОК – ШЛЯХ ДО НОВОЇ ПАРАДИГМИ

Сонько С.П. к.г.н., доцент, Криворізький економічний інститут Київського національного економічного університету

Закінчився другий всесвітній форум з проблем людського розвитку в Йоханесбурзі, неофіційним результатом якого став висновок про те, що глобальні проблеми не лише не вирішено, вони постійно і неухильно загострюються. Все, що робить людина на поверхні планети є антропоцентричним, оскільки вона це робить в “своєму”, перелаштованому під себе, докорінно зміненому просторі. Отже, не треба тішитись ілюзіями щодо “гармонії” природи і суспільства, “сталого розвитку”, “екологічно стійких технологій”, розділяти “соціалістичне” і “капіталістичне” природокористування. Природокористування однакове починаючи з епохи неоліту і головним його сучасним результатом є розвиток на поверхні планети трьох груп просторових елементів – *руральних, урбальних, комунікативних*, які протягом тривалого часу вже утворили певні типи територіальних структур, спрямованих на *від’ємний тип споживання планетарних ресурсів*. Для того, щоб подальший розвиток людської цивілізації дійсно був наближений до “сталого” треба докорінно переглянути *просторове буття людини* як біологічного виду. Для вирішення цієї задачі пропонується **концепція агроєкосистем**, яка окреслює ареал помешкання людини [5,6].

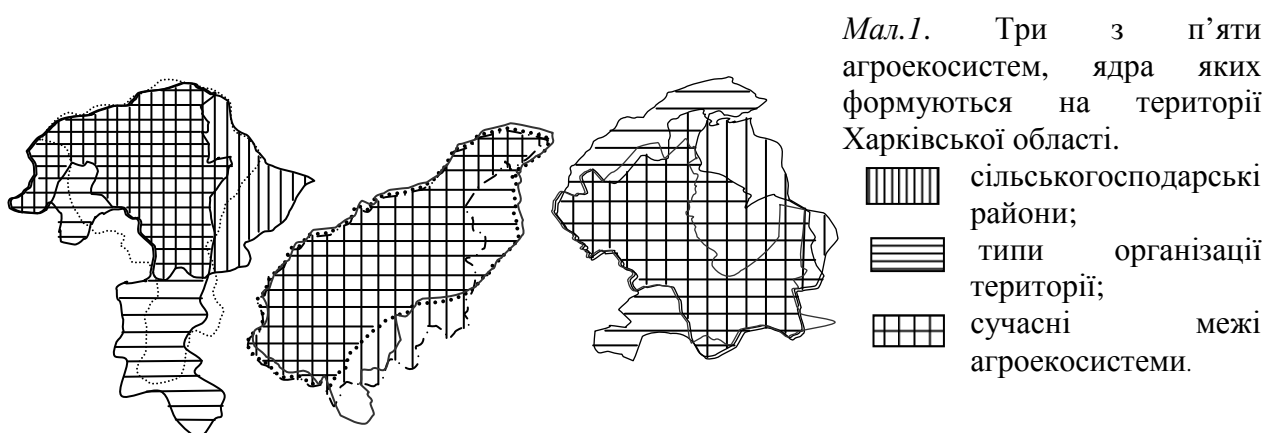
З екологічних позицій роль людини як біологічного виду в екосистемах полягає в тому, що вона приймає точно таку ж участь в обміні речовиною й енергією як і будь-який інший біологічний вид. Але, якщо оперувати категоріями біогеографії, такими як «ареал», «екотоп», то ареал помешкання людини, у порівнянні з іншими видами визначається не чітко. Єдиним екологічно вагомим результатом існування людини як біологічного виду є

грунт, що являє собою продукт життєдіяльності продуцентів, консументів і редуцентів, які розвиваються в агроекосистемах.

Людина, будучи консументом вищого гатунку, як би задає функції кожній з ділянок агроландшафту. При цьому людська організація сільськогосподарської території існує при будь-яких формах господарства і типах відносин власності, бо насправді не людина а рельєф остаточно визначає де орати, а де ні. Взагалі, *організація сільськогосподарської території* є першим етапом на шляху перетворення природної екосистеми в сільськогосподарську або штучну. Межі типів організації території можна вважати *природними кордонами агроекосистем*.

Процес подальшого освоєння території агроландшафтів продовжується по лінії поглиблення спеціалізації сільського господарства на виробництві тих або інших видів продукції. Вона, перетворюючись у товар, реалізується за межами природних кордонів агроекосистем. Згідно з цим, формування *сільськогосподарських районів* є другим етапом перетворення природних екосистем в агроекосистеми. Назвемо кордони сільськогосподарських районів *економічними кордонами агроекосистем*.

Таким чином, просторова суть *агрокосистем* проявляється в *подвійному характері кордонів*. Картографічний метод дозволив засобом накладення кордонів сільськогосподарських районів на кордони типів організації території виділити сучасні кордони агроекосистем. (мал.1.).

Базуючись на твердженні про те, що *грунти* є одночасно *умовою і результатом* сільськогосподарської діяльності людини, а також про те, що

вони пов'язують у просторі-часі природні й економічні кордони агроєкосистем, нами були проведені розрахунки балансу речовини в ґрунті. Він був виражений коефіцієнтом екологічної небезпеки землеробства Кез, де у чисельнику наводяться всі статті приходу гумусу, а у знаменнику - розходу [6]. Картування значень Кез показало, що з 429 господарств області значення коефіцієнта більше 1 мають усього 7 господарств. Це означає, що в умовах інтенсивного землеробства (досліджувалися тільки польові зерно-паро-просапні сівозміни) існує постійний дефіцит речовини й енергії, що призводить до негативного балансу гумусу в ґрунті. Порівняння значень Кез по господарствах Харківської області зі значеннями, розрахованими по даній методиці, але за даними заповіднику «Михайлівська цілина» (у середньому 0,3-0,4 по Харківській області і 2,8 по заповіднику) показують, що продуктивність у штучних агроєкосистемах нижче в порівнянні з природними в 4-6 разів. Така ж кратність відзначається й в інших джерелах [1,4]. Пізніше, в 1990-92 роках дана методика була перевірена на території Нікопольського району Дніпропетровської області та Ічнянського району Чернігівської області і дала позитивні результати [4].

Визначною рисою є те, що при просторовому наближенні економічних кордонів агроєкосистем до їх природних кордонів значення Кез прагнуть до 1 (позитивний баланс), а у випадку просторової розбіжності кордонів – до нуля (негативний баланс). Таким чином, *той чи інший тип просторової організації сільського господарства може чинити прямий екологічний вплив на агроландшафти.*

Головні висновки нашого дослідження можуть докорінно змінити теоретичні та методологічні підходи до територіальної організації сільського господарства, а, отже до управління його розвитком:

- Агроєкосистема є формою просторового буття людини;
- Природні і сільськогосподарські екосистеми існують на будь-якій сільськогосподарсько освоєній території, взаємодіючи в процесі свого розвитку;

- В агроєкосистемі формується два типи кордонів, що існують одночасно. Це *природні й економічні* кордони, що у більшості випадків не збігаються;
- Просторова розбіжність природних і економічних кордонів агроєкосистем пояснюється тим фактом, що *природа і суспільство* розвиваються з різними швидкостями. Природні процеси більш консервативні відносно до суспільних, але людина не може цілком себе «виключити» із речовинно-енергетичного обміну, що існує в природних екосистемах. Тому *природні кордони агроєкосистем* у просторовому відношенні дуже близько підходять до кордонів ландшафтів і в сільськогосподарській географії описуються *кордонами типів організації території*;
- *Економічні кордони агроєкосистем*, що відповідають кордонам *сільськогосподарських районів*, є більш динамічними в просторі-часі і відбивають сучасний рівень потреб суспільства в продукції сільського господарства. Рівень розбіжності економічних кордонів із природними умовно виражається рівнем експортної товарності сільського господарства, оскільки, біомаса, вивезена з території, на якій вироблена, як фізично, так і хімічно не може бути повернута назад в харчові ланцюги;
- Міра незбігання/збігання природних і економічних кордонів агроєкосистем показує наскільки сільськогосподарське виробництво даної території коректне/або некоректне з екологічної точки зору. Кількісна оцінка екологічної небезпеки сільського господарства, що спирається на інтенсивні системи землеробства, може бути зроблена з використанням методики розрахунків K_{ez} - коефіцієнта екологічної небезпеки землеробства;
- Відносно безпечний, наближений до сталого розвиток сільського господарства (і всієї людської популяції) можливий при максимальному збігу природних і економічних кордонів агроєкосистем. Припускаючи, що природні й економічні кордони агроєкосистем найімовірніше можуть наблизитися до кордонів типів організації сільськогосподарської території, необхідно відзначити, що людина повинна максимально

«вписувати» кордони землекористувань у кордони природних ландшафтів. На практиці це означає перегляд існуючого адміністративно-територіального поділу на низовому рівні (адміністративні райони) для «вписання» його в динаміку кордонів агроєкосистем [3];

- Товарне й екологічно безпечне сільське господарство взаємовиключаються. Тому, економічні і природні кордони агроєкосистем ніколи не співпадуть. Часткове їхнє взаємонаближення можливе при використанні «біологічних» систем землеробства, що передбачають мінімальний обробіток ґрунту, змішаний посів, внесення органічних добрив, а також контурно-меліоративну організацію сільськогосподарської території[2].

Таким чином, *наближення географічного простору до рівня “сталості” полягає у поступовому повертанні до природних механізмів речовинно-енергетичного обміну.* Це повертання треба починати саме с агроєкосистем, які є найбільш презентабельними в різних типах цивілізацій. Це поки що той спільний знаменник, який об’єднує всі країни світу починаючи з осьового часу і саме на базі агроєкосистем можливе поступове уповільнення людського розвитку згідно з принципом граничної достатності.

Література:

1. Ахаминов А.Д. Изучение изменений в природных комплексах под воздействием сельского хозяйства.//Изучение и оценка воздействия человека на природу.- М.:1980.-С.122-134.
2. Бураков В.І. Ґрунтозахисно- меліоративне впорядкування агроландшафту як основоположний етап культурного агроландшафтогенезу (теоретичне обґрунтування практичної сфери діяльності): Автореф. дис... д-ра географ. наук: 11.00.11 / Харківський держ. ун- т. — Х., 1997. — 34с.
3. Голіков А.П.,Сонько С.П. Адміністративно-територіальний поділ області в зв’язку з розв’язанням екологічних проблем сільського господарства.//Доповіді VI з’їзду Географічного товариства УРСР- К.:Вища школа, 1990.-С.235-236.
4. Сонько С.П.,Самохин В.Д.. Оценка природных и материально-технических ресурсов колхоза им.Жовтневої революції Ічнянского района Черниговской области./Отчет о НИР № ГР000678340511 Кривой Рог,1991
5. Сельскохозяйственные экосистемы. / М.:Агропромиздат,1987-221 с.
6. Сонько С.П. Економико-географическое исследование агропромышленной интеграции в связи с решением экологических проблем Северо-Восточной Украины (Харьковская область).- Дисс. канд.геогр.наук. М.МГУ,1990.